

**Aan het nieuwe Kabinet:
Een fundament met scheuren. Stop met bouwen op wantrouwen en neem
Groningers serieus!**

"We zitten hier niet te wachten op sprookjes ", Er zit een gepantserd plafond tussen noodkreten van ons Groningers en waar deze bij de overheid terechtkomen", "Er zat een ziel in mijn huis", de inwoners van het Groninger aardgasgebied zijn boos, teleurgesteld en voelen zich door de overheid in de kou gezet. Zij beseffen heel goed de omvang en complexiteit van de aardgaswinning en de gevolgen daarvan. Maar het fundament van vertrouwen tussen burgers en overheid vertoont inmiddels grote scheuren. Terwijl er de komende jaren nog heel veel moet gebeuren (zoals versterking van de huizen en voorbereiding op mogelijk nieuwe aardbevingen). Vertrouwen is het cement van elke relatie en daarom een noodzakelijke voorwaarde om samen te werken aan de toekomst in het gaswinningsgebied. De Kinderombudsman en Nationale ombudsman maken zich dan ook grote zorgen. De gesprekken die wij de afgelopen weken met inwoners van het Groninger aardgasgebied voerden, laten een diepe indruk achter. Groningen heeft Nederland nodig, inwoners van het Groninger aardgasgebied vragen zich af of Nederland voor hen nog wel een veilig thuis is.

De gevolgen van de aardbevingen hebben een grote impact op het dagelijks leven. Mensen ervaren de regie over hun eigen leven kwijt te zijn. Ze hebben geen grip meer op de veiligheid in hun eigen huis, dorp en het gebied waarin ze wonen; kunnen niet voor een andere baan kiezen omdat hun huis onverkoopbaar blijkt of maken zich zorgen over de veiligheid van hun kinderen. Mensen geven aan dat zij zich aan de kant voelen staan, als het gaat om het afhandelen van de schade aan hun huis en de manier waarop daarmee wordt omgegaan: "Het gaat in een tempo van een slak die achteruit loopt"; "Er is geen ruimte voor maatwerk".

Veel Groningers hebben het vertrouwen in de overheid verloren. De overheid is er voor de burger. En niet andersom. Burgers rekenen op een betrouwbare overheid. Zodra de overheid de burger uit het zicht dreigt te verliezen en mensen in de verdrukking komen, dan spreekt de Nationale ombudsman de overheid hier op aan.

We staan aan het begin van nieuwe kansen. Nieuwe kansen, met een nieuw aan te treden kabinet. We moeten leren van voorgaande jaren en daar lessen uit trekken. Groningers verdienen een volmondig "Ja, wij staan dichtbij u" en een haarscherpe, concrete blik op de toekomst. De Groningers in het aardgasgebied willen dat u voor hen voelbaar en concreet maakt naar welke toekomst zij kunnen uitkijken.

Zonder fundament van vertrouwen is er geen basis voor een constructieve, toekomstgerichte relatie; waarin mensen er op kunnen rekenen dat afspraken worden nagekomen en zij elkaar in woord en daad oprecht in de ogen kijken. Er is een onwerkbaar situatie ontstaan, terwijl er de komende jaren nog heel veel moet gebeuren.

Daarom acht ik concreet het volgende noodzakelijk:

1. Herstel van vertrouwen

Wees betrouwbaar in gedrag en woorden. Erken oprecht en met compassie dat wat er in Groningen is gebeurd, gebeurt en nog gaat gebeuren. Bied ruimte voor emoties, luister naar de verhalen en neem de bewoners serieus. Wees niet de laatste die luistert!

2. Verantwoordelijkheid bij de Rijksoverheid

Geef concreet invulling aan de zorgplicht van de rijksoverheid voor de inwoners van Groningen, die geconfronteerd worden met de lasten van de gaswinning en aardbevingsproblematiek.

Neem actief de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de gaswinning en pak de rol aanspreekpunt te zijn voor Groningers op. En neem de schadevergoedingen en het schadeherstel zelf ter hand.

3. Veiligheid inwoners voorop

Stel de veiligheid van de inwoners voorop. Zet in op en vaart achter versterking van huizen en ga na op welke manier de gaswinning substantieel kan worden verminderd. Alleen op die manier laat de overheid zien de zorgen van bewoners van Groningen over hun veiligheid serieus te nemen en de veiligheid van inwoners bij komende aardbevingen zoveel mogelijk te garanderen.

4. Ruimhartige schadevergoeding en herstel

Maak een gemakkelijke, coulant en onafhankelijke procedure om schade van inwoners te vergoeden of herstellen. Daarbij is het van belang dat er één procedure is om te voorkomen dat inwoners de weg kwijt raken of van het kastje naar de muur worden gestuurd.

Beoordeel de schadegevallen vanuit een menselijk en ruimhartig uitgangspunt, heb aandacht voor het gegeven dat een huis voor de bewoner meer waarde heeft dan alleen het financiële aspect en ga uit van vertrouwen in de betrokkene.

5. Transparantie

Wees transparant over de risico's en de gemaakte keuzes om de schijn van willekeur te voorkomen. Verstrek duidelijke informatie over procedures, activiteiten, verbanden tussen diverse betrokken instanties en overlegvormen. Maak vooraf duidelijk op welke manier burgers eventueel in bezwaar of beroep kunnen gaan tegen een besluit of op welke wijze zij een klacht in kunnen dienen.

6. Maatwerk

Verbeter de mogelijkheden voor inspraak en participatie sterk. Inwoners dienen in belangrijke mate inspraak te hebben bij de keuzes die rond de versterking of het herstel van hun woning gemaakt worden.

Breng de zorgplicht in de praktijk en bied inwoners die hun woning niet kunnen verkopen wegens de verstoorde woningmarkt de helpende hand.

Zorgen van De Kinderombudsman

Ongeveer 30.000 kinderen en jongeren wonen in het aardbevingsgebied. Voor deze kinderen is nog maar weinig aandacht geweest. Onderzoeken en acties van de betrokken partijen richten zich vooralsnog op de gevolgen voor volwassenen. De situatie van kinderen is niet onderzocht. De Kinderombudsman heeft verschillende signalen ontvangen dat de gevolgen van de gaswinning ook een schadelijke invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen.

Vanwege deze zorgen heeft De Kinderombudsman vorige week een onderzoek geopend naar de gevolgen van de aardbevingen voor kinderen.

De Kinderombudsman ziet er op toe dat in Nederland de rechten van het kind worden nageleefd. In de uitvoering van deze taak geeft hij gevraagd en ongevraagd advies aan de overheid en private organisaties. De Kinderombudsman roept daarom het nieuwe kabinet op om bij de aanpak van de gaswinningsproblematiek het Kinderrechtenverdrag na te leven. Het belang van het kind (art. 3 IVRK), het recht op leven en ontwikkeling (art.6 IVRK) en het recht om gehoord te worden (art. 12 IVRK) zijn daarbij van bijzonder belang.

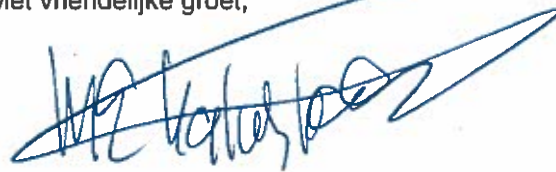
Den Haag, 5 april 2017

Met vriendelijke groet,
de Nationale ombudsman,

Reinier van Zutphen

Met vriendelijke groet,

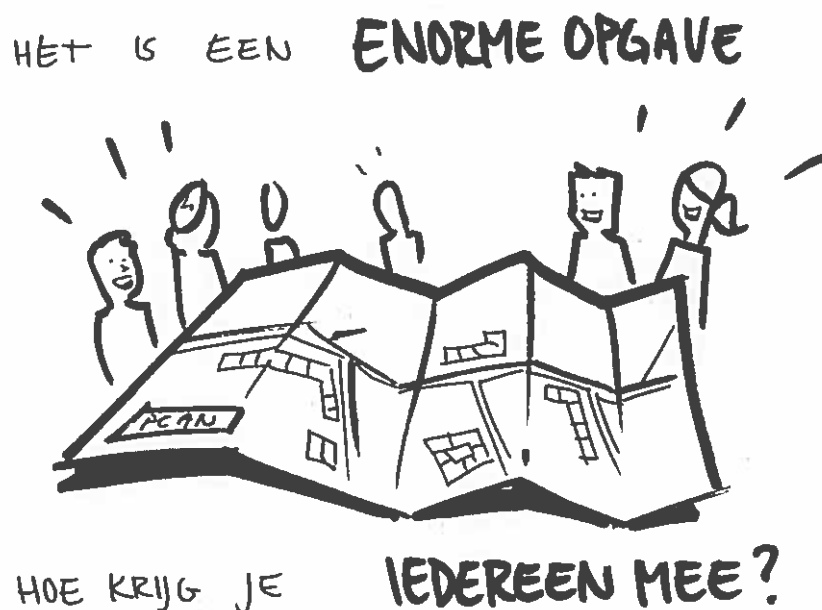

Margrite Kalverboer
de Kinderombudsvrouw

Achtergrond

Hieronder beschrijft de Nationale ombudsman de aanleiding van zijn oproep en licht hij deze ook verder toe. Over de gevolgen van de gaswinning in Groningen is al veel gezegd en geschreven en veel organisaties en overheidsinstanties zijn hier nauw bij betrokken. De Nationale ombudsman volgt de situatie met betrekking tot de gevolgen van de gaswinning geruime tijd en heeft hierover al eerder een rapport uitgebracht met een kritische kanttekening over vertrouwen (bestuurlijke spaghetti 2016/035). Daarin heeft hij ook aangegeven dat hij de situatie zal blijven volgen. Dit en het gegeven dat hij nog steeds klachten en signalen ontving, was voor hem aanleiding om met diverse personen (opnieuw) in gesprek te gaan over de gaswinningsproblematiek. Op basis van de gesprekken doet hij deze oproep aan het nieuwe kabinet.

Hiernaast heeft hij er voor gekozen om een onderzoek op te starten naar aanleiding van een individuele klacht over het ministerie van Economische Zaken / Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Naar verwachting brengt hij nog voor de zomer een rapport hierover uit.

Diverse gesprekken

Op 18 januari 2017 heeft de No tijdens een bezoek aan Groningen onder meer gesproken met de commissaris van de Koning, met burgemeesters en ambtenaren, een wetenschapper en bewoners met een concrete klacht en met vertegenwoordigers van media die veel over het onderwerp schrijven. Op 31 januari heeft hij gesproken met de Nationaal coördinator Groningen en de onafhankelijk raadsman. Op 22 maart heeft hij een ronde tafelgesprek gehad in Loppersum met vertegenwoordigers van diverse belangenverenigingen. De illustraties in dit document zijn gemaakt tijdens dit ronde tafel gesprek en zijn gebaseerd op persoonlijke uitspraken van deelnemers. Ook heeft hij die dag gesproken met vertegenwoordigers van de NAM en het Centrum Veilig Wonen (CVW). Het afgelopen jaar hebben zijn medewerkers daarnaast regelmatig telefonisch contact gehad met bewoners die bij ons klachten of signalen indienden. Ook hier hoorden wij indrukwekkende verhalen.

Gaswinning, baten en lasten

Al ruim 50 jaar wordt in de provincie Groningen Aardgas gewonnen. De aardgasbaten vormen een substantiële bron van inkomsten voor Nederland. In totaal heeft het Nederland sinds de jaren '60 al meer dan € 265 miljard aan aardgasbaten opgeleverd. Tegenwoordig heeft bijna ieder huis een centrale verwarming en warmwatervoorziening op basis van aardgas.

Tegenover de baten staan de lasten voor de bewoners van het gebied waar de aardbevingen plaatsvinden als gevolg van de gaswinning. De inwoners hebben onder meer te maken met veiligheidsrisico's, schade aan woningen en gebouwen, waardedaling van woningen en overlast in verband met het aardbevingsbestendig maken van woningen en gebouwen. De impact die dit op veel bewoners heeft is groot en de erkenning hiervan vanuit 'Den Haag' is onvoldoende.

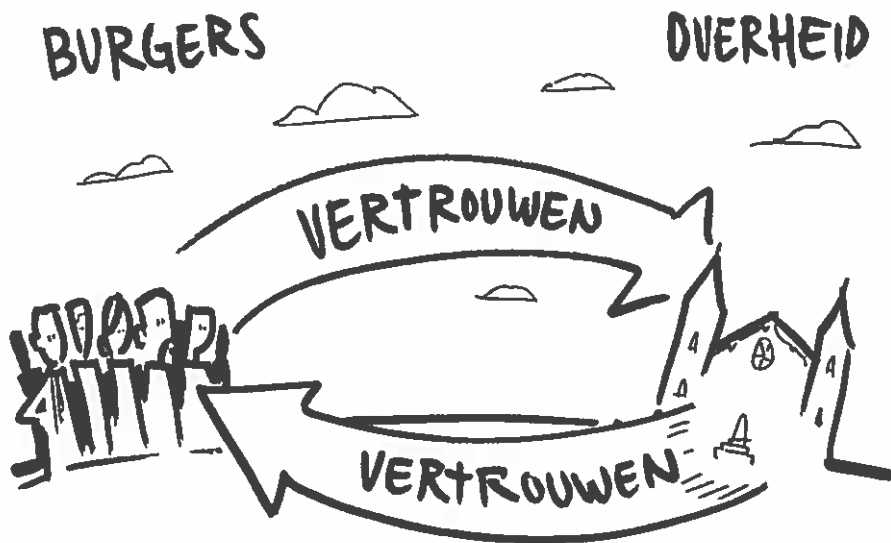

STILLE ELLENDE

Herstel vertrouwen

Gaswinning veroorzaakte op 16 augustus 2012 een aardbeving van 3,6 op de schaal van Richter in Loppersum. Deze aardbeving duurde langer en was sterker dan eerdere bevingen. Het vertrouwen van veel burgers in Groningen in de (Rijks-)overheid is door de gevolgen van de gaswinning en hoe hier door de (Rijks-)overheid mee wordt omgegaan, verdwenen. Veel inwoners hebben het gevoel dat zij onvoldoende ondersteund en tegemoetgekomen worden. De gaswinning gaat echter onverminderd door. Bij de afhandeling van schade worden mensen geconfronteerd met een juridische opstelling en bewijslastproblematiek en langdurige trajecten waarbij zij zich onmachtig voelen en veel onzekerheid ervaren. Bij de vaststelling van schade heeft de NAM veel invloed en merken de inwoners te weinig dat de overheid zich voor hun belangen inzet. Mensen kunnen te maken krijgen met allerlei verschillende instanties waarbij niet altijd duidelijk is wat zij van deze instanties mogen verwachten en of er bezwaar- en beroepsmogelijkheden voor handen zijn. Informatie over veiligheid, omvang van het aardbevingsgebied, gevolgen voor huizenprijzen etc. verandert geregeld. In 2016 heeft de Nationale ombudsman in zijn rapport 'bestuurlijke spaghetti?' hier aandacht voor gevraagd.

Helaas constateert de Nationale ombudsman een jaar later dat het vertrouwen van de Groningers in de overheid nog niet is toegenomen. Er lijkt eerder sprake van een verder afnemend vertrouwen,

omdat er op een aantal fronten nog (te) weinig is veranderd. Dit ondanks diverse inspanningen en activiteiten van onder meer de Nationaal Coördinator Groningen. De impact op bewoners van de regio in hun dagelijks leven is groot. Veel bewoners, vooral diegenen die te maken hebben gehad met schade als gevolg van aardbevingen, voelen zich minder veilig in hun woning en maken zich zorgen over hun toekomst¹.

De Groningers voelen zich door de Rijksoverheid onvoldoende serieus genomen. Zij geven aan dat zij geen vertrouwen in de overheid hebben, maar dat zij ook ervaren dat de Rijksoverheid geen vertrouwen in de Groningers heeft. Vooral bij de schadeafhandeling ervaren zij in een aantal gevallen een houding vol wantrouwen. De Groningers moeten bewijzen dat de schade aardbeving gerelateerd is en het uitgangspunt is dat zij er niet beter van mogen worden. Dit terwijl de Groningers vinden dat zij er al jarenlang bekaaid af zijn gekomen en nu wel eens wat ruimhartigheid mogen verwachten.

1. Herstel van vertrouwen

Wees betrouwbaar in gedrag en woorden. Erken oprecht en met compassie dat wat er in Groningen is gebeurd, gebeurt en nog gaat gebeuren. Bied ruimte voor emoties, luister naar de verhalen en neem de bewoners serieus! Wees niet de laatste die luistert!

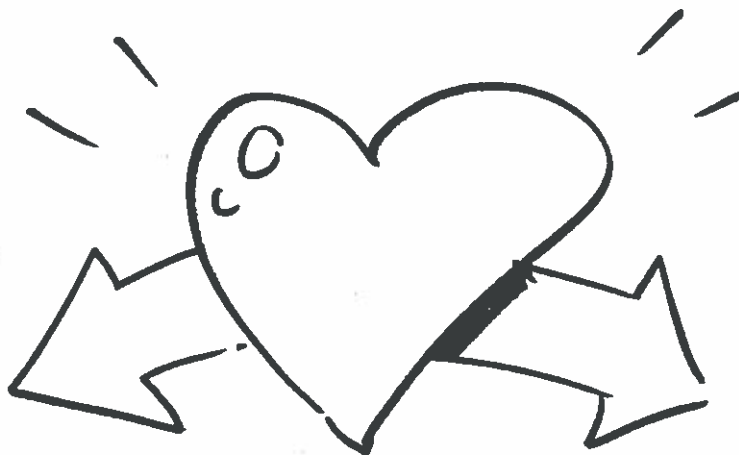
¹ Dit blijkt uit onder meer uit het langlopend onderzoek van De Rijksuniversiteit Groningen (RUG) "Gronings perspectief". De RUG onderzoekt gezondheid, veiligheidsgevoelens en toekomstperspectief van Groningers in alle 23 gemeenten.

"U BENT DE EERSTE DIE LUISTERT"

Verantwoordelijkheid nemen als (Rijks-) overheid

De gevolgen van de gaswinning vormen een rechtstreekse inbreuk op het ongestoord woongenot van de inwoners van Groningen. De Staat is van meet af aan betrokken bij de gaswinning. Zij heeft daarom een extra grote verantwoordelijkheid voor de lasten die op de inwoners in het aardbevingsgebied drukken. De Rijksoverheid heeft een zorgplicht voor de inwoners van Groningen. Het is van belang dat de burgers in Groningen werkelijk zien dat de overheid haar verantwoordelijkheid neemt. Daarbij mag van de (Rijks)overheid naast oprechte erkenning van de lasten die de Groningers moeten dragen, ook een materiele invulling van die verantwoordelijkheid worden verwacht. De burger heeft immers geen invloed gehad op het ontstaan van deze situatie en heeft evenmin invloed op het verdere verloop. Van de Rijksoverheid mag verwacht worden dat zij zich de belangen van de inwoners aantrekt en dat de inwoners rechtstreeks bij de Rijksoverheid aan kunnen kloppen met hun problemen.

RUIMHARTIG

Geef concreet invulling aan de zorgplicht van de rijksoverheid voor de inwoners van Groningen, die geconfronteerd worden met de lasten van de gaswinning en aardbevingsproblematiek.

Neem actief de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van de gaswinning en pak de rol aanspreekpunt te zijn voor Groningers op. En neem de schadevergoedingen en het schadeherstel zelf ter hand.²

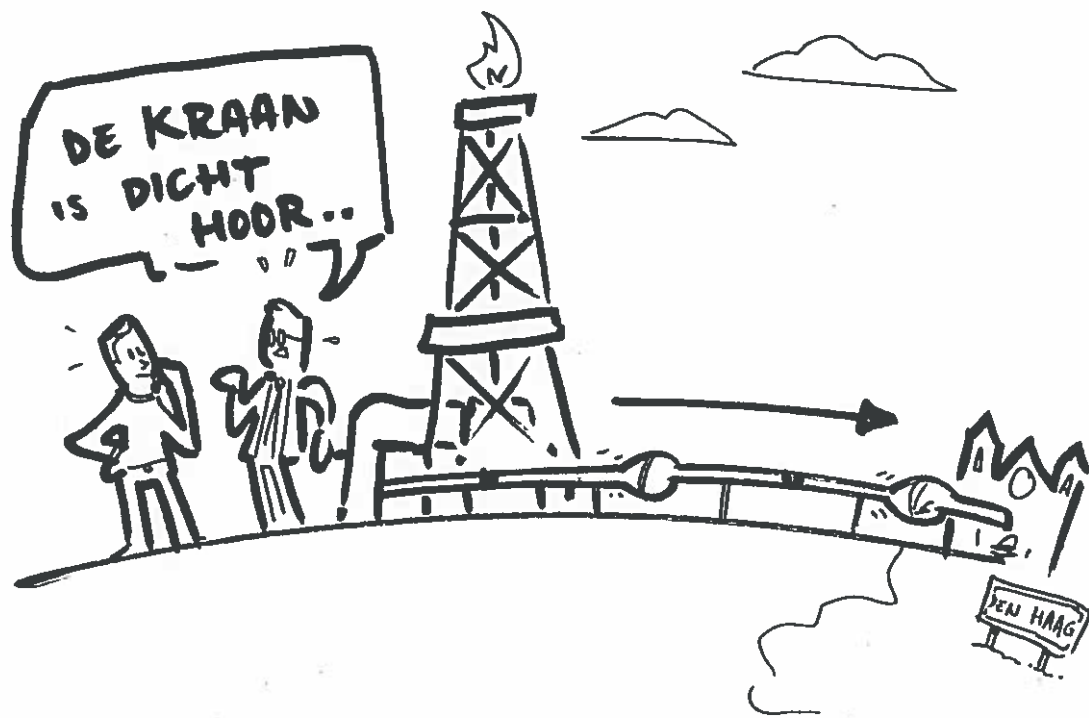
Veiligheid(-gevoel) van de inwoners

Door de bevingen en de schades die hierdoor zijn ontstaan en het gegeven dat er nog steeds gas wordt gewonnen, voelen veel inwoners zich niet meer veilig in hun eigen woning met alle gevolgen van dien. Dit uit zich soms in gezondheidsklachten en zorgen over de kinderen. Bovendien is er geen duidelijkheid over de risico's op aardbevingen in de toekomst en de gevolgen die daaraan verbonden zijn. De wetenschappelijke inzichten hierover zijn niet eenduidig. Dat leidt tot onzekerheid en wantrouwen in de openhartigheid en eerlijkheid van de informatie die wordt verstrekt. Eén ding staat echter vast; voortzetting van de gaswinning leidt in ieder geval tot aardbevingen. Daarom is het voor de veiligheid van de inwoners van belang dat de gaswinning wordt beperkt.

Daarnaast zal versterking van de woningen het risico op noodlottige gevolgen van aardbevingen verminderen.

Stel de veiligheid van de inwoners voorop. Zet in op en vaart achter versterking van huizen en ga na op welke manier de gaswinning substantieel kan worden verminderd. Alleen op die manier laat de overheid zien de zorgen van bewoners van Groningen over hun veiligheid serieus te nemen en de veiligheid van inwoners bij komende aardbevingen zoveel mogelijk te garanderen.

² Inmiddels is op vrijdag 31 maart bekend geworden dat de NAM zich terugtrekt uit het systeem van schadeafhandeling en dat dit wordt overgenomen door de Nationaal Coördinator Groningen.

Vergoedingen / schade en aansprakelijkheid

De schadevergoedingsprocedures zijn in een aantal situaties complex. Sommige inwoners worden geconfronteerd met langdurige trajecten waarbij verschil in inzicht over zogenoemde C-schade (schade die niet veroorzaakt zou zijn door de bevingen), expertise en contra-expertise een rol spelen. In circa 10% van de trajecten lopen mensen vast.

HET GAAT TE TRAAAG

De frustratie voor de inwoners is groot. Zij hebben geen invloed gehad op de oorzaken van de aardbevingen en andere gevolgen van de gaswinning. Toch moeten zij vervolgens bewijzen dat de schade aan huis of bedrijf het rechtstreekse gevolg van een aardbeving is. De inwoners voelen zich hierdoor machteloos en vinden dat zij opgezadeld worden met een onredelijk hoge last. De discussie die zij moeten voeren betreft juridische en bouwtechnische aspecten waar zij zich onvoldoende deskundig weten. Dit kan leiden tot ingewikkelde en langlopende procedures van burgers tegenover een groot bedrijf, de NAM. Deze inwoners ervaren dat de NAM de touwtjes rond de schadevaststelling en afhandeling stevig in handen heeft via het Centrum Veilig Wonen (CVW) omdat er sprake is van voor burgers onbekende en niet transparante protocollen.

Maak een gemakkelijke, coulerende en onafhankelijke procedure om schade van inwoners te vergoeden of herstellen. Daarbij is het van belang dat er één procedure is om te voorkomen dat inwoners de weg kwijt raken of van het kastje naar de muur worden gestuurd.

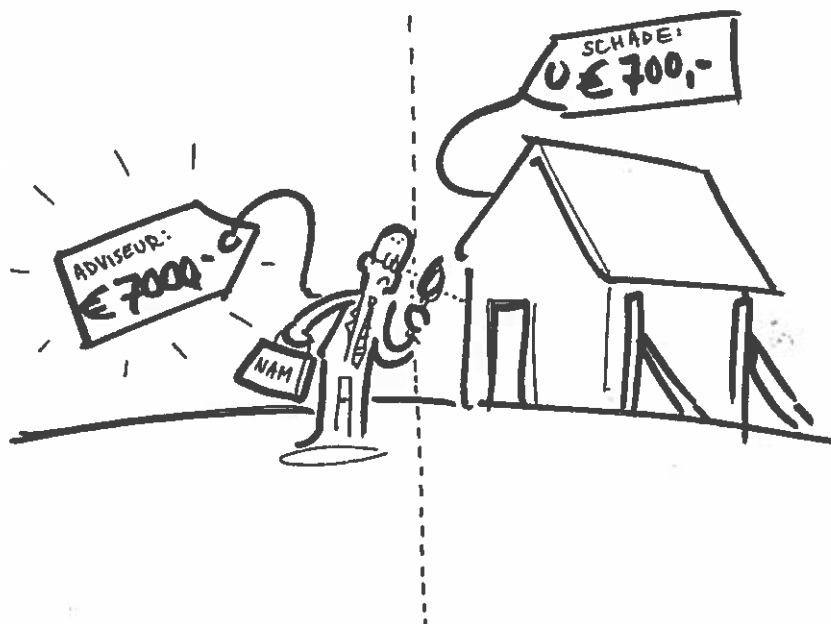
Beoordeel de schadegevallen vanuit een menselijk en ruimhartig uitgangspunt, heb aandacht voor het gegeven dat een huis voor de bewoner meer waarde heeft dan alleen het financiële aspect en ga uit van vertrouwen in de betrokkene.

Transparantie en vermindering bestuurlijke spaghetti

Voor de inwoners is niet altijd inzichtelijk hoe de schadezaken worden behandeld en wat de rol van de verschillende instanties hierbij is. Er zijn de afgelopen jaren diverse organisaties en stichtingen opgericht. Maar hoe deze zich tot elkaar verhouden en waar de burger naar toe kan op het moment dat hij zich niet kan vinden in de werkwijze van een organisatie of stichting, of klachten heeft, is lang niet altijd duidelijk of geregeld.

Daarbij is ook niet inzichtelijk welke keuzes de (Rijks)overheid maakt.

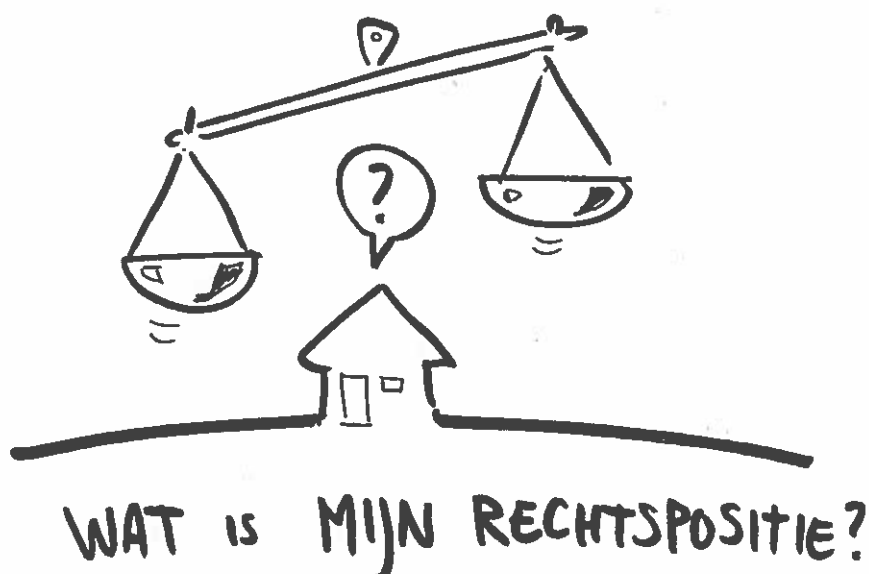
De eerste vorm van transparantie die de overheid moet bieden, betreft de duidelijkheid over de keuzes voor de omvang van de gaswinning, welke risico's daarbij worden geaccepteerd en op welke manier de overheid met de gevolgen voor de Groningers omgaat.

Het is van groot belang dat er meer helderheid komt als het gaat om welke procedures,

overlegvormen en betrokken instanties er zijn en gaan komen en hoe deze zich tot elkaar verhouden. De onduidelijkheid waar en op welke wijze burgers hun recht kunnen halen als het gaat om besluiten, gedragingen en procedures waar zij zich niet in kunnen vinden en die verband houden met de gaswinningsproblematiek, speelt voor een aantal burgers. Kunnen zij bijvoorbeeld bezwaar maken of zich tot de bestuursrechter wenden, is er sprake van civiel rechtelijke procedures, of kunnen ze een klacht indienen?

De Nationale ombudsman vindt het in dit verband van groot belang dat de klachtbehandeling goed georganiseerd is. Het gaat om klachtbehandeling over de instanties die betrokken zijn bij schadeafhandeling, of op een andere manier een rol spelen bij de gevolgen van gaswinning. Het moet voor burgers duidelijk zijn wanneer, waar en op welke wijze zij een klacht kunnen indienen en hoe deze

vervolgens behandeld wordt. In het rapport bestuurlijke spaghetti heeft de Nationale ombudsman hier ook aandacht voor gevraagd.

En tot slot is het van belang om kritisch te kijken naar de organisatorische ophanging van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) onder het ministerie van Economische Zaken. Dit ministerie neemt de besluiten over de omvang van de gaswinning. Dit roept vragen op over de onafhankelijkheid en mogelijkheden voor de NCG om zijn missie en visie effectief te kunnen vervullen.

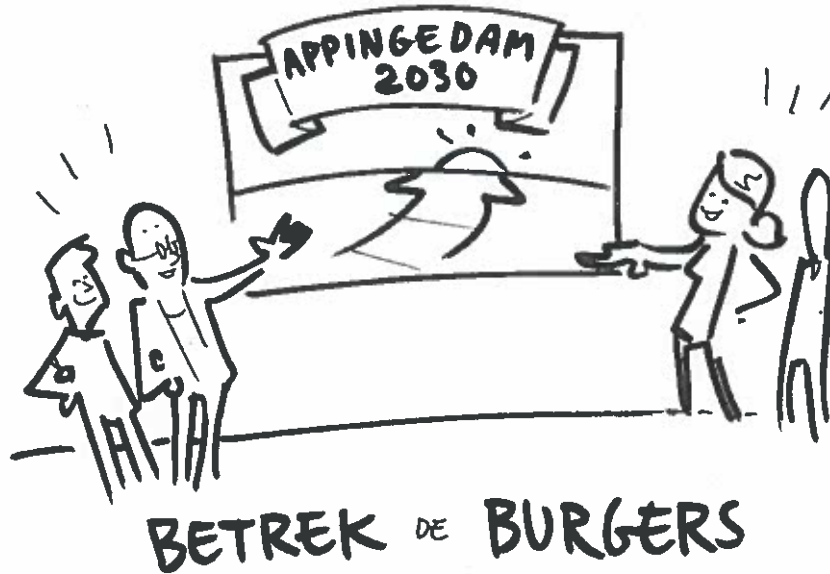
Wees transparant over de risico's en de gemaakte keuzes om de schijn van willekeur te voorkomen. Verstrek duidelijke informatie over procedures, activiteiten, verbanden tussen diverse betrokken instanties en overlegvormen. Maak vooraf duidelijk op welke manier burgers eventueel in bezwaar of beroep kunnen gaan tegen een besluit of op welke wijze zij een klacht in kunnen dienen.

Maatwerk

Inpraak en participatie zijn belangrijke componenten voor burgers als het gaat om gebeurtenissen die hun directe leefomgeving raken. De inwoners van Groningen hebben geen gelegenheid voor inspraak

of participatie gehad bij de keuze voor gaswinning. Ook bij de vergunningverlening voor de komende vijf jaar zijn de Groningers onvoldoende betrokken.

De ombudsman vindt het van belang dat de overheid de inwoners en regionale bestuurders meer betreft bij de besluitvorming rond de gaswinning. De invloed van gemeenten, maatschappelijke organisaties en provincie op de jaarlijkse evaluatie van de gaswinning kan zwaarder worden opgetuigd.

De Nationale ombudsman ziet verder kansen als het gaat om de wijze waarop inspraak en participatie lokaal wordt ingevuld de komende periode. Het gaat er om dat bij herstel van huizen, maar ook bij de versterkingsoperaties de inwoners de gelegenheid krijgen om keuzes te maken voor zowel het eigen huis als ook voor buurtschap of dorp. Ook dient er zoveel mogelijk gezocht te worden naar mogelijkheden om de lokale bedrijven in te zetten bij herstel en versterking.

Uit onderzoek blijkt daarnaast dat de woningmarkt in de betreffende regio is verstoord. Ook in de gesprekken die de ombudsman voerde, kwam naar voren dat dit voor een aantal burgers een grote zorg is. Voor een inwoners die het gebied willen verlaten, kleiner willen gaan wonen, of om andere redenen willen verhuizen betekent dit dat zij hun huis moeilijker verkocht krijgen. Daarbij speelt ook een rol dat een eventuele koper zich geplaatst ziet voor de vraag of eventuele schade door aardbevingen wel vergoed zal worden, omdat hij de woning met de bestaande risico's heeft gekocht. Diverse bewoners voelen zich gevangen in hun huis, hetgeen in een aantal gevallen een behoorlijke impact heeft op deze personen.

De Nationale ombudsman vraagt van de overheid dat zij hierin een proactieve(re) rol speelt gericht op het bieden van perspectief voor de bewoners die willen vertrekken, maar óók voor de bewoners die juist willen blijven.

Verbeter de mogelijkheden voor inspraak en participatie sterk. Inwoners dienen in belangrijke mate inspraak te hebben bij de keuzes die rond de versterking of het herstel van hun woning gemaakt worden.

Breng de zorgplicht in de praktijk en bied inwoners die hun woning niet kunnen verkopen wegens de verstoorde woningmarkt de helpende hand.

Zorgen van De Kinderombudsman

Ongeveer 30.000 kinderen en jongeren wonen in het aardbevingsgebied. Voor deze kinderen is nog maar weinig aandacht geweest. Onderzoeken en acties van de betrokken partijen richten zich vooralsnog op de gevolgen voor volwassenen. De situatie van kinderen is niet onderzocht. De Kinderombudsman heeft verschillende signalen ontvangen dat de gevolgen van de gaswinning ook een schadelijke invloed hebben op de ontwikkeling van kinderen.

Vanwege deze zorgen heeft De Kinderombudsman vorige week een onderzoek geopend naar de gevolgen van de aardbevingen voor kinderen.

De Kinderombudsman ziet er op toe dat in Nederland de rechten van het kind worden nageleefd. In de uitvoering van deze taak geeft hij gevraagd en ongevraagd advies aan de overheid en private organisaties. De Kinderombudsman roept daarom het nieuwe kabinet op om bij de aanpak van de gaswinningsproblematiek het Kinderrechtenverdrag na te leven. Het belang van het kind (art. 3 IVRK), het recht op leven en ontwikkeling (art.6 IVRK) en het recht om gehoord te worden (art. 12 IVRK) zijn daarbij van bijzonder belang.